

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ПРО РЕПРЕСОВАНУ ТВОРЧУ УКРАЇНСЬКУ ІНТЕЛІГЕНЦІЮ ДОБИ «ЗАСТОЮ»

Малежик Д.І.

ВСТУП

У сучасному світі пам'ять перестає бути виключно статичним архівом минулого. Вона концептуалізується як стратегічний ресурс, здатний трансформувати суспільство, лікувати його колективні травми та формувати стійкі моделі розвитку. У рамках наукових досліджень щодо історичної та культурної пам'яті стало можливим подолати традиційну опозицію між історією та пам'яттю, переоцінити функцію історії з точки зору колективної пам'яті¹. Для українського суспільства, яке сьогодні перебуває в епіцентрі екзистенційної війни та захищає свою ідентичність, переосмислення історичних травм ХХ століття набуває особливої ваги. Пам'ять про національні втрати й боротьбу – це не лише травма минулого, а й потужний ресурс для єднання суспільства, розбудови довіри та його культурного відновлення.

Особливе місце в цьому дискурсі посідає історична пам'ять про творчу інтелігенцію Української РСР у період загострення кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.). Саме ця соціальна група, будучи носієм національного культурного коду, зазнала системного ідеологічного тиску та жорстоких політичних репресій. Радянська система, демонструючи зовнішню стабільність, посилила ідеологічний контроль, цензуру, тиск на гуманітарну сферу, криміналізацію інакодумства та витіснення національно орієнтованих інтелектуалів із публічного простору². Пам'ять про цих людей важлива тому, що через їхні біографії можна чітко простежити механізми функціонування авторитарного режиму, ціну свободи слова, структуру морального вибору та неперервність українського руху опору. Культурницька, науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність митців прямо підірвала монополію радянського тоталітарного режиму на істину. Відповідно, дослідження механізмів придушення вільнодумства та, водночас, практик опору митців є необхідним для деконструкції радянських міфів.

Методологічну основу дослідження становлять історико-культурний, дискурсивний, біографічний, герменевтичний і порівняльний методи, а також інструментарій *memory studies*. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє розглядати репресовану інтелігенцію не тільки як історичний об'єкт дослідження, а і як символічний вузол, у якому перетинаються питання

¹ Tamm M. *Memory. The Routledge Companion to Historical Theory* / ed. by C. van den Akker. London ; New York : Routledge, 2022. P.544-545.

² Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ, 1995. 224 с.

культурної тяглості, етики пам'яті, права на правду та сучасних практик національного самовизначення.

Теоретичною основою роботи є концепція культурної пам'яті Я. Ассманна. Згідно з нею культурна пам'ять функціонує як особливий рівень суспільного збереження минулого, у межах якого історично значущий досвід фіксується у часових маркерах, символічних формах та інституційно підтримуваних практиках репрезентації³. Її специфіка полягає в тому, що вона виходить за межі безпосередньої міжособистісної комунікації й утримується завдяки цілеспрямованій роботі тих інституцій і середовищ, які відповідають за культурне опрацювання минулого. Символічний об'єкт стає носієм пам'яті лише тоді, коли в нього вбудовується певний історичний смисл і коли він починає сприйматися як засіб актуалізації колективного досвіду. Тому речі, тексти, образи, ритуали, ландшафти чи місця пам'яті важливі не як матеріальні даності, а як форми, через які спільнота надає минулому тривалості, смислової впорядкованості та культурної присутності. Саме в такій якості вони стають механізмами передачі знання про минуле, що формує колективну ідентичність і забезпечує історичну тяглість поколінь⁴.

Питанню колективної пам'яті та комеморації присвячені роботи А. Ассман, А. Госкінса, Н. Довганич, Г. Касьянова, С. Макдональд, М. Тамма, О. Пухонської, Б. Щацької та ін.

Отже, наукова проблема полягає у з'ясуванні особливостей формування, збереження та трансляції колективної пам'яті про репресовану українську творчу інтелігенцію доби «застою», а також у визначенні її ролі в сучасному українському суспільстві як механізму осмислення травматичного минулого, відновлення відновлення культурної наступності та конструювання національної ідентичності.

Метою цього розділу є комплексний аналіз механізмів формування й трансформації колективної пам'яті про репресовану українську творчу інтелігенцію доби «застою», зокрема переходу від замовчування та витіснення до суспільного визнання, комеморації й культурного переосмислення цього досвіду.

1. Репресована українська творча інтелігенція доби «застою» як об'єкт колективної пам'яті

Радянська доба «застою», або загострення кризи радянського ладу, в українському вимірі була не лише періодом економічної й політичної інерції. Вона стала часом системного згортання політики лібералізації, посиленням ідеологічного контролю та поступового відновлення практик політичних репресій⁵. Для інтелігенції це означало не просто адміністративні обмеження, а

³ Assmann J. Communicative and cultural memory. *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary book handbook* / ed. by A. Erll, A. Nünning. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 109–118.

⁴ Там само. Р. 111.

⁵ Малежик Д. І. Політичні репресії проти літературної інтелігенції в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у другій половині 1960-х років. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [зб. наук. пр.]. 2020. Вип. 32. С. 214–215.

постійне існування в полі вибору між лояльністю, мовчазною адаптацією, «внутрішньою еміграцією» та різними формами відкритого або латентного спротиву⁶. Тому репресована творча інтелігенція другої половини 1960-х – початку 1980-х років постає в сучасній культурі пам'яті не лише як сукупність окремих біографій, а як носій альтернативної суспільної норми, заснованої на захисті творчої свободи, людської гідності та національно-культурної самотності.

Нонконформістська інтелігенція доби «застою» включає не тільки коло найвідоміших дисидентів, але й письменників, художників, режисерів, науковців, педагогів і правозахисників, які в різний спосіб чинили опір русифікації, цензурним обмеженням та культурній уніфікації. Для багатьох із них захист мови, історичної правди, свободи творчості та права на власний голос поступово переходив від естетичного нонконформізму до відкритої громадянської позиції. Символічним рубежем цього переходу став протест 4 вересня 1965 року під час показу фільму «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна», коли мистецький жест перетнувся з публічним правозахисним виступом проти арештів української інтелігенції⁷. Саме тому пам'ять про цю інтелігенцію важлива як пам'ять про середовище, а не лише про окремі «великі імена». Вона показує, як культура виробляє альтернативні норми навіть у репресивних умовах.

У біографіях Василя Стуса, Івана Світличного, Алли Горської, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, В'ячеслава Чорновола та багатьох менш відомих діячів відбивається не лише сам факт переслідування, а й механіка функціонування авторитарного режиму, яка посилювала партійний контроль над культурними та науковими інституціями. Ключовим завданням режиму було не допустити виникнення альтернативних осередків думки, зокрема національно-орієнтованих. Репресії проти української інтелігенції мали системний характер і реалізовувалися через низку механізмів. Радянська влада застосовувала до опозиційного осередку широкий спектр засобів тиску: звільнення з роботи, заборону публікацій, дискредитаційні кампанії, закриті, а подеколи й показові судові процеси, використання каральної психіатрії, табірне ув'язнення та постійний нагляд КДБ⁸. Таким чином, відповідно до класифікації Й. Фредкінзона, фактично можна стверджувати про репресивне стирання, тобто стирання ідентичностей та спадщини тих, хто не має влади⁹. Такий вид стирання є першою формою схеми забуття в дослідженнях пам'яті та культурної спадщини. Отже,

⁶ Бажан О. Рух опору як частина радянського повсякдення. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси* / відп. ред. Віктор Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 712–713.

⁷ Бажан О. Г., Данилюк Ю.З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. С. 106.

⁸ Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. : історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. С. 804–808; Ковалевич Т. Засоби тиску на український дисидентський рух та його дискредитація з боку КДБ. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019–2021. Спецвипуск. С. 423–425.

⁹ Fredrikzon J., Haffenden J. Towards erasure studies: Excavating the material conditions of memory and forgetting. *Memory, Mind & Media*. 2023. Vol. 2. P. 3–5.

важливою складовою радянської ідеології була політика «забуття», тобто влада залучала механізми витіснення пам'яті. Імена репресованих зникали з енциклопедій, підручників, бібліотечних каталогів. Їхні твори не видавалися, а ті, що були видані раніше, вилучалися з обігу. Це створило ситуацію «розірваної пам'яті», коли нові покоління не мали доступу до знань про своїх попередників¹⁰. Унаслідок цього пам'ять про творчу інтелігенцію «застою» відкриває доступ до мікроісторії повсякденного насильства – тієї бюрократичної, інституційної форми репресії, яка не завжди мала характер масового терору, але системно руйнувала культурну й академічну автономію.

Саме тому в українському випадку йдеться не просто про історію літератури, мистецтва чи інтелектуальних середовищ, а про історію порушень прав людини, цензури, дискримінації за переконаннями та руйнування права на вільну творчість. У такому ракурсі пам'ять про репресовану творчу інтелігенцію набуває безпосередньої ваги для транзитивної юстиції, оскільки документує форми несвободи, відновлює голос жертв і свідків та допомагає назвати інституційні механізми насильства своїми іменами¹¹. Сучасний міжнародний підхід до меморіалізації прямо пов'язує пам'ять із правом на правду, справедливість і гарантії неповторення, а отже – з відновленням суспільства після тривалого досвіду системного пригнічення¹².

Офіційній політиці замовчування в період «застою» протистояли альтернативні простори збереження та передачі пам'яті. Найважливішим з них став самвидав – нелегальний канал поширення заборонених текстів, документів, мемуарів, правозахисних матеріалів і повідомлень про репресії¹³. В українському контексті самвидав був не лише способом комунікації, але й своєрідним «духовим архівом», що зберігав ті історико-культурні сюжети, які влада прагнула вилучити з обігу¹⁴. Особливу роль у цій системі відіграв журнал «Український вісник», який від 1970 р. став першим в Україні періодичним позацензурним друкованим органом¹⁵.

Поряд із самвидавом, важливе значення мала усна передача пам'яті – родинні оповідання, приватні свідчення, завдяки яким вдавалось долати офіційне замовчування та атмосферу безвиході. Важливою складовою цього ставали

¹⁰ Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2012. С. 33.

¹¹ Guarantees of non-recurrence. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice/guarantees-non-recurrence> (date of access: 20.03.2026).

¹² Salvioli F. Memorialization processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice : report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. A/HRC/45/45. 9 July 2020. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4545-memorialization-processes-context-serious-violations-human> (date of access: 01.04.2026).

¹³ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ, 1995. С.88–89.

¹⁴ Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2012. С. 21–25.

¹⁵ Там само. С. 24; Сівак О. Як працював український самвидав. *Літературна Україна*. 23.10.2025. URL: <https://litukraina.com.ua/jak-pracjuvav-ukrainskij-samvidav/> (дата звернення: 01.04.2026).

літературно-мистецькі вечори, зустрічі та подорожі митців у різні частини України, неформальні гуртки у вищих навчальних закладах та наукових установах¹⁶. Ця «жива пам'ять» ставала головним джерелом знань для молодших поколінь інтелігенції, які не застали піку репресій.¹⁷ Дисидентська мережа, побудована на особистій довірі та спільних цінностях, стала тим соціальним каркасом, який підтримував цю неформальну систему коменорації.

Отже, репресована українська творча інтелігенція доби «застою» є об'єктом колективної пам'яті не лише тому, що зазнала переслідувань, а передусім тому, що уособлює досвід культурного опору в умовах несвободи. Пам'ять про неї фіксує не тільки втрати й травми, а й альтернативний етичний стандарт, вироблений у середовищі людей, які наполягали на праві української культури на автономний розвиток. Саме тому цей сюжет є принципово важливим для сучасної культури пам'яті: через нього суспільство осмислює не лише минуле репресій, а й власні уявлення про свободу, гідність і межі допустимого в політичному та культурному житті.

2. Форми збереження та репрезентації колективної пам'яті про репресовану творчу інтелігенцію в незалежній Україні

Пам'ять не існує поза інституціями, які її організовують, санкціонують або, навпаки, маргіналізують. Архіви, музеї, освітні програми, меморіальні практики, публічні дискусії, видавничі проєкти, документальні фільми, театральні постановки та цифрові платформи не лише передають знання про минуле, а й визначають, які постаті та сюжети стають видимими в публічному просторі. У контексті пам'яті про репресовану українську творчу інтелігенцію політика пам'яті особливо важлива, бо від неї залежить, чи буде минуле осмислене як окремі біографічні трагедії, чи як структурний досвід культурного насильства проти українського інтелектуального середовища.

Проголошення незалежності України у 1991 році створило принципово нову ситуацію для колективної пам'яті про репресовану інтелігенцію. Розпочався процес їхньої офіційної реабілітації, оскільки саме тоді виникли правові й інституційні умови для подолання радянського «режиму забуття». Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» закріпив правові засади повернення історичної справедливості¹⁸, а сучасна державна політика пам'яті прямо включає коменоративну та освітню діяльність як один зі своїх пріоритетів¹⁹.

¹⁶ Бажан О. Г., Данилюк Ю.З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. С. 91–93.

¹⁷ Мельникова О. Методи розповсюдження дисидентської комунікації як альтернативного джерела інформації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. Запоріжжя, 2014. С. 24–25.

¹⁸ Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 17.04.1991 № 962-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/962-12> (дата звернення: 01.04.2026).

¹⁹ Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 21.08.2025, № 4579-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

У період відновленої незалежності пам'ять про репресовану українську інтелігенцію поступово почала переходити в простір публічної історії. Цей процес відбувався через перевидання текстів, включення ряду імен до освітнього канону, встановлення меморіальних дощок, перейменування топографічних об'єктів, появу документальних фільмів, науково-популярних видань та меморіальних дат. Таким способом імена Василя Стуса, Олекси Тихого, Алла Горської та багатьох інших повернулися в культурний та історичний дискурс. Дослідження сучасної української політики пам'яті показують, що реабілітація та публічне визнання історичних постатей у пострадянський період нерозривно пов'язані з формуванням нових національних наративів і з переходом від локальної пам'яті до ширших державних форм комеморації²⁰.

Найпершими було реабілітовано представників українського шістдесятництва. Проте юридична реабілітація стала лише першим кроком до повноцінної інституціоналізації пам'яті – складного процесу переходу від неформальних, часто прихованих спогадів (комунікативної пам'яті) до офіційного закріплення імен та ідей дисидентів на державному рівні²¹. Одним із найвиразніших прикладів інституціоналізованої пам'яті про українську творчу інтелігенцію є музеї. За визначенням А. Киридон, музей – це «багатофункціональний інститут соціальної пам'яті, через посередництво якого реалізується потреба суспільства у відборі, зберіганні та презентації специфічної групи культурних і природних об'єктів»²². Першим музеєм, який був присвячений українській неконформістській творчій інтелігенції, став Музей шістдесятництва в Києві. Офіційні сторінки музею підкреслюють, що він репрезентує українське шістдесятництво не лише як культурний феномен, а і як ланку руху опору проти радянського тоталітаризму²³. Музей постійно організовує тематичні фотодокументальні та художні виставки, літературні й музичні вечори, презентації книжок, зустрічі з учасниками руху опору, а також тематичні екскурсії. Окреме місце посідає пішохідна екскурсія «Київ українських шістдесятників», яка переводить пам'ять із режиму статичної експозиції в режим пережитого міського маршруту²⁴. Окрім того, було створено Музей Василя Стуса, Меморіальний музей Олекси Тихого, встановлено численні пам'ятники та меморіальні дошки. Це був важливий етап подолання «режиму забуття» та формування нової, національно орієнтованої історичної політики.

²⁰ Kasianov, G. Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s. *Nationalities Papers*. 2024. Volume 52, Issue 6: Special Issue on The Post-Communist Far Right. Pp. 1235–1254.

²¹ Dodonov R. The Institutionalization of the Politics of Memory. *Схід*. 2018. № 1 (153). P. 98–99.

²² Киридон А. Музеї як інституції пам'яті. *Україна-Європа-Світ. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 16(1). С.193.

²³ Музей шістдесятництва. Офіційний сайт. URL: <https://museum60.com/> (дата звернення: 20.03.2026).

²⁴ Музей історії міста Києва. URL: <https://kyivhistorymuseum.org.ua/branch/muzei-shistdesiatnytstva/> (дата звернення: 01.04.2026); Музей історії міста Києва. URL: <https://kyivhistorymuseum.org.ua/branch/muzei-shistdesiatnytstva/> (дата звернення: 01.04.2026).

Значення подібних практик полягає в тому, що вони роблять пам'ять партисипативною, тобто у якій суспільство активно залучається до комеморативних практик, а не лише є реципієнтом. Відвідувач не лише споглядає артефакти, а співвідносить сучасний міський простір із подіями минулого, проходячи траєкторіями життя, зустрічей і спротиву репресованих митців та інтелектуалів²⁵. Саме така модель, де поєднуються музей, екскурсійний маршрут, публічний діалог і культурна подія, надає пам'яті рекреаційного виміру: вона входить у простір дозвілля й міської мобільності, не втрачаючи при цьому ані етичної ваги, ані історичної глибини²⁶. Таким чином, пам'ять набуває рекреаційної якості: вона входить у практику міського дозвілля, зберігаючи при цьому глибину етичного й історичного змісту. У ширшому контексті сучасні дослідження українських музеїв показують, що музейні інституції можуть діяти як простори активізації, інтеграції та суспільного діалогу, а не лише як місця збереження колекцій²⁷.

Не менш важливими формами збереження і репрезентації колективної пам'яті стали цифрові ресурси. Приміром, віртуальний музей Харківської правозахисної групи «Дисидентський рух в Україні» прямо позиціонується як проєкт, створений і підтримуваний правозахисниками. На його веб-сторінці зазначено, що група понад 30 років досліджує історію правозахисного руху в Україні, підготувала близько 350 біографій його учасників, понад 200 інтерв'ю та оприлюднила їхні твори²⁸. Подібну функцію виконує й Електронний архів українського визвольного руху, який декларує мету «робимо минуле доступним» і подає себе як спільний проєкт Центру досліджень визвольного руху та Львівського національного університету імені Івана Франка²⁹. У цифровому форматі пам'ять набуває нової доступності, оскільки вона ліквідує монополію держави на «закриті сховища», більше не залежить виключно від локальної музейної інфраструктури й стає відкритою для дослідницького, освітнього й громадянського користування.

Цифровізація має і виразний рекреаційний ефект. Людина може входити в простір пам'яті у власному темпі, обирати траєкторію перегляду, поєднувати читання документів із прослуховуванням лекцій, переглядом мап, віртуальних виставок, інтерв'ю³⁰. Це особливо важливо для молодших поколінь, для української діаспори, для тих, хто не має доступу до конкретної музейної інфраструктури. Однак цифрова форма не повинна підмінювати джерельну

²⁵ Сварник Б. Партисипативні практики сучасної видовищної культури. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 312.

²⁶ Музей історії міста Києва. URL: <https://kyivhistorymuseum.org.ua/branch/muzey-shistdesiatnytstva/> (дата звернення: 01.04.2026)

²⁷ Olzacka, Elżbieta. The Role of Museums in Creating National Community in Wartime Ukraine. *Nationalities Papers*. 2021. Volume 49, Issue 6. P. 1028-1044.

²⁸ Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». Харківська правозахисна група. URL: <https://museum.khpg.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

²⁹ Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).

³⁰ Шершова Т., Чайка В. Культурна пам'ять і культура пам'яті. *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*. 2024. Vol. 15(1). С. 188–195.

строгість: віртуальна пам'ять ефективна лише тоді, коли вона побудована на перевірених документах і чіткій кураторській логіці.

Окремий напрям становить архівна відкритість як публічна інфраструктура пам'яті. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» гарантує право кожного на доступ до архівної інформації таких органів³¹, а Український інститут національної пам'яті окремо визначає серед завдань свого державного архіву забезпечення пошуку, прийняття, обліку й зберігання документів репресивних органів та надання всім зацікавленим особам доступу до інформації, що в них міститься³². Унаслідок цього архів перестає бути лише вузькопрофесійним сховищем і перетворюється на джерельну основу виставок, документальних проєктів, освітніх курсів, локальних меморіальних ініціатив і цифрових колекцій. Без архівної відкритості пам'ять ризикує залишатися фрагментарною; без публічної форми архівне знання втрачає суспільну дієвість.

Разом із тим процес комеморації в незалежній Україні розвивався нерівномірно. Пам'ять про репресовану інтелігенцію виявилася асиметричною: одні постаті посіли центральне місце в національному каноні, інші залишилися на периферії локальної, регіональної або суто фахової пам'яті. Така вибіркковість пов'язана з ширшими механізмами політики пам'яті – суспільним відбором символічно придатних фігур, розвитком меморіальних дискурсів на національному рівні та конкуренцією різних моделей репрезентації минулого³³. На думку Г. Касьянова, публічне визнання, меморіалізація і концепт жертвовності одночасно є ресурсом націєтворення й полем дискусії про межі канонізації та способи адаптації травматичного досвіду до сучасної ідентичності³⁴.

У контексті репрезентації пам'яті про репресовану творчу інтелігенцію особливої актуальності набувають новітні міждисциплінарні та інтерактивні формати комеморації³⁵. Серед них варто виокремити документальний театр, публічні читання епістолярної спадщини та таборових щоденників дисидентів, імерсивні виставки в освітніх та культурних просторах, розробку краєзнавчих маршрутів, створення меморіальних подкастів, а також запуск локальних цифрових додатків, що актуалізують «місця пам'яті» на рівні окремих районів чи вулиць. У межах таких ініціатив механізми колективної пам'яті функціонують через партисипативність (співучасть), перформативну

³¹ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/316-19> (дата звернення: 30.03.2026).

³² Доступ до архівів репресивних органів. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/dostup-do-arhivnoyi-informaciyi-represyivnyh-organiv> (дата звернення: 20.03.2026).

³³ Див., наприклад: Константинова К. Василь Стус та шкільна українська література. *Дзеркало тижня*. 2009. №26(754). 11–31 липня. URL: https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1247497266&utm_source=chatgpt.com ((дата звернення: 20.03.2026).

³⁴ Kasianov, G. *Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s. Nationalities Papers*. 2024. Volume 52 , Issue 6: Special Issue on The Post-Communist Far Right. P. 1235–1254.

³⁵ Hoskins A. *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*. New York : Routledge, 2018. P. 8–11.

повторюваність, емоційну співприсутність та екологічне, безбар'єрне входження реципієнта у складний історичний наратив. Важливим у цьому контексті є поняття «місць пам'яті», яке обґрунтував дослідник П. Нора і під яким він розумів предметне втілення колективної пам'яті як способу присутності минулого в теперішньому. Він закликав співтовариство підтримувати ці місця, бо саме їхнє існування ґрунтується на бажанні спільноти пам'ятати³⁶. Схожу позицію відображає й праця А. Ассман³⁷.

У цьому контексті будь-яке «місце пам'яті», присвячене репресованій інтелігенції, варто розглядати не просто як локацію, а як складний меморіальний асамбляж – сукупність просторових практик, емоційних афектів та матеріальних об'єктів³⁸. До такого комплексу органічно входять меморіальні церемонії, суспільна рефлексія (або ностальгія за моральними авторитетами) та безпосередні історичні артефакти доби «застою». Цей підхід спонукає досліджувати мікрорівень: не «музейну справу» загалом, а конкретний Музей шістдесятництва; не абстрактну «політику пам'яті», а історію перейменування конкретної вулиці чи встановлення окремої меморіальної дошки. Такий ракурс дозволяє розпізнати потенційну різноманітність форм, які приховуються за широким терміном комеморації.

З огляду на це здатність трансформувати пасивне засвоєння історичних фактів на активне, емпатичне співпереживання минулого і маркує такі комеморативні практики як дієву рекреаційну технологію – комплекс символічних форм, спрямованих на відновлення колективної ідентичності та гармонізацію суспільної пам'яті³⁹. Водночас, на думку дослідниць Н. Довганич та О. Пухонської, розширюється розуміння функцій літератури щодо комеморації – від пошуків технічних прийомів для передачі індивідуальної пам'яті до усвідомлення її здатності зберігати, наповнювати значенням та передавати уявлення про минуле спільнотам⁴⁰.

Отже, в незалежній Україні форми збереження та репрезентації пам'яті про репресовану творчу інтелігенцію розгортаються в кількох взаємопов'язаних площинах: правовій, архівній, музейній, освітній, меморіальній та цифровій. Саме їхня взаємодія забезпечує перехід від приватного спогаду чи локальної ініціативи до публічної, інституційно закріпленої культури пам'яті. У такій перспективі пам'ять функціонує не лише як форма відтворення минулого, а і як механізм сучасного суспільного залучення, завдяки якому історія репресованої

³⁶ Іщенко Є. О. Концепція «місць пам'яті» П'єра Нора в контексті досліджень про колективну пам'ять. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 54–56.

³⁷ Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Дорош, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2016. С. 317–320.

³⁸ Macdonald S. Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today. London : Routledge, 2013. P. 6.

³⁹ Erll A. Memory in Culture / trans. by S. B. Young. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. P. 96–100.

⁴⁰ Довганич Н. Пам'ять, травма і література: Спроби репрезентації та інтерпретації. *Українське літературознавство*. 2020. Випуск 85. С.5; Пухонська О. Література і пам'ять: версії взаємовпливу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2018. № 4 (72). С. 191–193.

інтелігенції входить у живий культурний обіг і стає частиною колективного саморозуміння.

3. Культура пам'яті про репресованих митців як технологія суспільного відновлення

Пам'ять про репресовану українську творчу інтелігенцію доби «застою» доцільно розглядати не лише як форму збереження знань про минуле, а і як один із механізмів суспільного відновлення. У такій перспективі культура пам'яті постає не пасивним сховищем подій, імен і біографій, а динамічною системою символічних практик, через які суспільство повертає витіснені смисли, відновлює порушену історичну тяглість і вибудовує стичні орієнтири сучасності. У цьому сенсі слушною є теза Я. Ассмана про те, що культурна пам'ять утримується завдяки «фіксованими точками» минулого, що підтримуються через тексти, ритуали, інституції та інші форми тривалої символічної репрезентації; саме завдяки таким механізмам спільнота зберігає уявлення про власну єдність і відмінність⁴¹. З огляду на це повернення імен, творів і біографій репресованих митців до культурного обігу є не лише актом історичного знання, а й способом реконструкції цілісного національного досвіду.

У сучасних підходах до транзитивної юстиції пам'ять дедалі виразніше осмислюється як самостійний вимір суспільного переходу від насильства та авторитарного минулого до демократичного порядку. У доповіді Спеціального доповідача ООН щодо меморіалізаційних процесів стверджується, що активна й багатовимірна політика пам'яті є головною передумовою права на правду та запобіжником повторення злочинів минулого⁴². Це означає, що культура пам'яті виконує відновлювальну функцію не лише метафорично, а й у суспільно-політичному сенсі: вона допомагає суспільству перетворити знання про минуле насильство на підставу для моральної оцінки та інституційного самозахисту від його повторення⁴³. У цьому контексті пам'ять про репресовану творчу інтелігенцію може бути осмислена як одна з форм символічної реституції – повернення тим, кого було усунуто з культурного простору, належного місця в історії та суспільній свідомості.

Саме тому культуру пам'яті варто трактувати як технологію суспільного відновлення. У цьому контексті вона реалізується через конкретні практики: відкриття архівів, музейні й виставкові проєкти, освітні програми, публічні лекції, меморіальні маршрути, перевидання творів, документалістику, цифрові колекції та комеморативні заходи. В українському контексті принципове значення має Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів

⁴¹ Assmann J., Czaplicka J. *Collective Memory and Cultural Identity*. New German Critique. 1995. № 65. P. 132.

⁴² Salvioli, F. *Memorialization processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice : report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence*. A/HRC/45/45. 9 July 2020. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4545-memorialization-processes-context-serious-violations-human> (date of access: 30.03.2026)

⁴³ Ibid.

комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», який гарантує відкритість архівної інформації, вільний доступ до неї та її оцифрування⁴⁴. Не менш важливим є інституційний вимір: Український інститут національної пам'яті прямо визначає серед своїх завдань збереження історичної правди, збирання та поширення історичної інформації, а також комеморативну й освітню діяльність⁴⁵. Усе це переводить пам'ять про репресовану творчу інтелігенцію з рівня локального чи суспільного згадування на рівень державної культурної політики.

Водночас культура пам'яті тісно пов'язана з посттравматичним досвідом. Історична травма не зводиться до суми фактів насильства; вона продовжує діяти через мовчання, розірваність поколіннєвої передачі досвіду, недовіру до інституцій, деформацію публічної мови про минуле. Колективна травма не вичерпується самим фактом насильства, а триває в наступні покоління, доки на суспільному чи державному рівні не буде проведено чітку політику посттравматичної реабілітації⁴⁶. Інакше кажучи, травма існує не лише як пережите страждання, а і як спосіб, у який спільнота надає цьому стражданню значення. На думку П. Штомпки, шанс подолати травму залежить від обсягу індивідуальних ресурсів, таких як освіта, зв'язки, вкоріненість, фінансовий капітал тощо, які можна мобілізувати для захисту від травми та ізоляції від її впливу⁴⁷. У цьому сенсі пам'ять про репресовану творчу інтелігенцію важлива не лише тому, що фіксує злочини режиму, а й тому, що створює мову для опрацювання досвіду, який тривалий час залишався недостатньо артикульованим. Концепція культурної травми виходить із того, що травматичний досвід набуває суспільного значення лише тоді, коли він отримує наративне оформлення, моральне визнання та включення до колективної свідомості. У цьому плані європейськими країнами напрацьовані різні формати подолання травми, приміром комеморація, архівне повернення документів, перевидання текстів, музейні експозиції та створення меморіалів жертвам злочинних режимів, а також публічні дискусії та відданість демократичним цінностям⁴⁸. Цю ж позицію підтверджує думка польської дослідниці Б. Шацької, яка визначає важливу роль держави в політиці пам'яті, але застерігає від одноосібного контролю у цій сфері⁴⁹. Таким чином, через поєднання різних практик суспільство переводить травму з режиму замовчування в режим рефлексії, а

⁴⁴ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/316-19> (дата звернення: 30.03.2026)

⁴⁵ Ukrainian Institute of National Memory. Our Mission. URL: <https://uinp.gov.ua/en/about/legal-principles-of-activity> (date of access: 01.04.2026).

⁴⁶ Strategy and tactics of behaviour of subjects and objects of historical trauma / V. I. Dodonova, R. A. Dodonov, O. S. Aleksandrova, O. V. Popovich, Yu. V. Omelchenko. *Analele Universității din Craiova. Istorie*. 2019. Anul XXIV, № 2 (36). P. 156.

⁴⁷ Cultural Trauma and Collective Identity / J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, P. Sztompka. Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 2004. P. 194

⁴⁸ Маклюк О., Бессонова М. Історичні колективні травми: особливості прийняття та подолання. *Емінак*. 2023. № 3(43). С. 279.

⁴⁹ Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт. Чернівці : Книги –XXI, 2011. С. 59. 248 с.

відтак у режим відповідального культурного спадкування. Це і є один із головних механізмів «зцілювальної пам'яті», якщо розуміти її не психологізовано, а культурно й соціально.

На окрему увагу заслуговує роль пам'яті у формуванні національної ідентичності. Історична пам'ять – це соціокультурна форма колективного розуміння минулого, з якою отожднює себе певна спільнота. Вона не просто повідомляє про минулі події, а формує ціннісну шкалу спільноти: визначає, які події, постаті та смисли вважаються гідними збереження, осмислення й наслідування⁵⁰. Цілком очевидно, що пам'ять про репресовану творчу інтелігенцію впливає на формування національної ідентичності саме через відновлення зв'язку між культурою, свободою й відповідальністю, що сприятиме стабілізації та самоусвідомленню такого суспільства⁵¹. У цьому випадку творча інтелігенція постає не лише як жертва репресій, а як носій цінностей, довкола яких сучасна спільнота може вибудовувати власне самоусвідомлення.

Ідентифікаційний потенціал культури пам'яті особливо виразно виявляється у публічному просторі. Дослідження сучасних українських музеїв показує, що вони здатні не лише збирати артефакти, а й активізувати, об'єднувати та інтегрувати національну спільноту й громадянське суспільство⁵². Сучасні партисипаційні способи інтеракції музеїв з відвідувачами мають значний потенціал щодо перетворення їх на установи, здатні розв'язувати важливі питання, зокрема й державного масштабу⁵³. Подібним чином меморіальні ландшафти, пов'язані з жертвами радянських репресій, трансформують індивідуальні трагедії в колективно значущий моральний досвід. Показовим у цьому сенсі є кейс Биківні, який сучасні дослідники аналізують як простір історичного визнання й одночасно як місце, де випробовується наратив жертви у процесі побудови національної ідентичності⁵⁴. Водночас досвід сучасної України показує, що будь-яка пам'ять, яка входить у публічний простір, неминуче пов'язана з певним відбором постатей, обмеженими способами репрезентації та ризиком перетворення складних історичних процесів на спрощений канон. Для пам'яті про репресовану творчу інтелігенцію це означає потребу в поєднанні комеморації з критичним аналізом. У цьому контексті важливо не лише вшанувати постаті репресованих митців, але й осмислити, які саме механізми насильства, цензури та обмежень діяли в радянській системі та яким чином вони позначилися на подальшому розвитку української історії. Отже, політика вшанування історичних

⁵⁰ Horban O., Martych R. The phenomenon of historical memory in the context of the genesis of historical methodology. *Cxið*. 2020. № 5 (169). P. 15.

⁵¹ Assmann J., Czaplicka J. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. 1995. № 65. P. 132.

⁵² Olzacka, Elżbieta. *The Role of Museums in Creating National Community in Wartime Ukraine*. *Nationalities Papers*. 2021. Volume 49, Issue 6. P. 1042.

⁵³ Кускова С.С., Отземко О.В. Сучасний український музей: новітні практики. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2019. №2(11). С. 34.

⁵⁴ Kharkhun V. "Bykivnia is Extremely Important in the Search for Our Identity": A Martyrological Landscape of Remembrance and the Problems with the Victimhood Narrative. *Nationalities Papers* 2024. Volume 52 , Issue 5. Pp. 1076–1099.

постатей має стає елементом ширшого наративу про культурну свободу, гідність і право на власний голос.

Сьогодні український досвід пам'яті про творчу інтелігенцію доби загострення кризи радянського ладу набуває додаткового значення в умовах повномасштабної російсько-української війни. Російська агресія супроводжується не лише воєнним насильством, а й системною боротьбою за інтерпретацію історії, за привласнення або стирання українського культурного досвіду. У цьому контексті пам'ять про інтелігенцію доби «застою» стає важливою ланкою посттоталітарної політики, адже вона нагадує, що ще в пізньорадянський період українська культура існувала не як периферія «спільного радянського простору», а як окремий простір свободи, який зазнавав цілеспрямованого тиску саме через свою окремішність, і вже на зорі незалежності історія дисидентського руху стада важливою складовою українського культурного та освітнього життя⁵⁵.

Для сучасної України це має щонайменше три наслідки. По-перше, пам'ять про інтелігенцію «застою» руйнує російський імперський наратив про «добровільну культурну єдність» або «природну двомовність» радянської доби. Біографії І. Дзюби, А. Горської, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Стуса, та багатьох інших доводять, що культурне самоствердження України в СРСР було пов'язане з ризиком переслідування. Саме тому нинішня боротьба за рідну мову, доступ до архівів, українську топоніміку і музейний наратив має глибоку історичну передісторію.

Отже, культура пам'яті про репресовану українську творчу інтелігенцію є технологією суспільного відновлення, оскільки поєднує пізнавальну, етичну, комеморативну, посттравматичну та ідентифікаційну функції. Через неї суспільство не лише акумулює знання про репресії доби «застою», а й перетворює це знання на ресурс саморозуміння, моральної рефлексії та історичної тяглості. Її відновний потенціал виявляється у здатності долати наслідки посттравматичного мовчання, повертати до культурного обігу витіснені постаті й тексти та формувати модель національної ідентичності, в центрі якої перебувають свобода творчості, гідність і право на власний культурний голос.

ВИСНОВКИ

Колективна пам'ять про репресовану українську творчу інтелігенцію доби «застою» формувалася в умовах тривалого конфлікту між офіційною політикою замовчування та неформальними практиками збереження історичного досвіду. Проте навіть за умов системного тиску пам'ять про репресованих митців, письменників, художників, науковців і правозахисників не була знищена повністю. Вона зберігалася у самвидаві, усних свідченнях, родинних історіях, дисидентських мережах, а з набуттям Україною незалежності поступово перейшла в простір публічного визнання та інституційного оформлення.

У незалежній Україні ця пам'ять пройшла етапи реабілітації, канонізації та інституціалізації. Імена репресованих діячів повернулися в історичний і

⁵⁵ Шаповал Ю. та ін. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2013. С. 206, 215.

культурний дискурс, їхня творчість стала предметом наукового осмислення, освітнього вивчення та публічної комеморації.

Водночас її значення не вичерпується меморіальним вшануванням чи історико-біографічною реконструкцією. У сучасному українському контексті така пам'ять виконує значно ширшу функцію: вона стає механізмом осмислення травматичного минулого, засобом відновлення культурної тяглості та чинником формування національної ідентичності. Пам'ять про репресовану інтелігенцію повертає суспільству не тільки окремі постаті, а й перервані лінії культурного, етичного та інтелектуального розвитку. Через неї сучасна Україна відновлює уявлення про ціну свободи, про значення особистої відповідальності, про зв'язок між культурою і гідністю. Саме тому її доцільно розглядати як одну з технологій суспільного відновлення.

Нинішня агресія РФ знову актуалізувала питання боротьби за історичну правду, за право на власну культурну пам'ять і за захист української ідентичності від імперських наративів. У цій ситуації досвід репресованої творчої інтелігенції набуває нового звучання. Він демонструє, що навіть у найскладніших умовах політичного тиску, цензури й насильства культура може залишатися простором свободи, а пам'ять – формою опору.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується колективна пам'ять про репресовану творчу інтелігенцію Української РСР періоду загострення кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.) як стратегічний ресурс подолання наслідків тоталітарної травми. Проаналізовано репресивну політику радянської влади, що полягала у посиленні ідеологічного тиску, цензурі та політичних процесах над представниками літературно-мистецького середовища. Обґрунтовано тезу, що пам'ять про ці події є не лише фіксацією втрат, але й інноваційним механізмом культурної терапії. Введено в науковий обіг концепт «зцілюючої пам'яті» щодо українських дисидентів-шістдесятників, що передбачає подолання віктимності та реконструкцію наративів опору. Доведено, що культура пам'яті функціонує як рекреаційна технологія, спрямована на відновлення колективної ідентичності українського суспільства в умовах сучасних викликів. Наукова новизна пропонованого підходу полягає в тому, що пам'ять про репресовану українську інтелігенцію доби «застою» інтерпретується не лише як матеріал історіографії чи біографістики, а як простір суспільного відновлення. У цій оптиці комеморація постає не додатком до історичного знання, а одним із механізмів реконструкції колективної гідності, подолання травматичної тиші та відновлення ціннісної тяглості української культури.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Дорош, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 440 с.
2. Бажан О. Рух опору як частина радянського повсякдення. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси* / відп. ред. Віктор Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 707–775. DOI: <https://doi.org/10.15407/book11-0018683>

3. Бажан О. Г., Данилюк Ю.З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. 232 с.
4. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». Харківська правозахисна група. URL: <https://museum.khpg.org/> (дата звернення: 20.03.2026).
5. Довганич Н. Пам'ять, травма і література: Спроби репрезентації та інтерпретації. *Українське літературознавство*. 2020. Випуск 85. С. 1–14. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/uls.2020.85.3128>
6. Доступ до архівів репресивних органів. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/dostup-do-arhivnoyi-informaciyi-represyvyh-organiv> (дата звернення: 20.03.2026).
7. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/> (дата звернення: 20.03.2026)
8. Іщенко Є. О. Концепція «місць пам'яті» П'єра Нора в контексті досліджень про колективну пам'ять. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>
9. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ, 1995. 224 с.
10. Киридон А. Музеї як інституції пам'яті. *Україна-Європа-Світ. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 16(1). С. 193–200.
11. Ковалевич Т. Засоби тиску на український дисидентський рух та його дискредитація з боку КДБ. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019–2021. Спецвипуск. С. 423–435.
12. Кускова С.С., Отземко О.В. Сучасний український музей: новітні практики. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2019. №2(11). С. 33–38.
13. Малежик Д. І. Політичні репресії проти літературної інтелігенції в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у другій половині 1960-х років. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [зб. наук. пр.]. 2020. Вип. 32. С. 214–218.
14. Маклюк О., Бессонова М. Історичні колективні травми: особливості прийняття та подолання. *Емінак*. 2023. № 3(43). С. 272–293. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.3\(43\).670](https://doi.org/10.33782/eminak2023.3(43).670)
15. Мельникова О. Методи розповсюдження дисидентської комунікації як альтернативного джерела інформації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. Запоріжжя, 2014. С. 24–28.
16. Музей шістдесятництва. Офіційний сайт. URL: <https://museum60.com/> (дата звернення: 20.03.2026)
17. Музей шістдесятництва як філія Музею історії міста Києва. URL: <https://kyivhistorymuseum.org.ua/branch/muzey-shistdesiatnytstva/> (дата звернення: 20.03.2026).
18. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / упор. В. Даниленко. Київ : Смолоскип, 2013. 736 с.
19. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/316-19> (дата звернення: 30.03.2026)

20. Пухонська О. Література і пам'ять: версії взаємовпливу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2018. № 4 (72). С. 191–193.
21. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2012. 804 с.
22. Сварник Б. Партиципативні практики сучасної видовищної культури. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 312–320. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.40.2022.269388>
23. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт: [пер. з пол.]. Чернівці: Книги –XXI, 2011. 248 с.
24. Assmann J., Czaplicka J. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. 1995. № 65. Pp. 125–133.
25. Assmann J. Communicative and cultural memory. *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary book handbook* / ed. by A. Erll, A. Nünning. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 109–118.
26. Contemporary perspectives on transitional justice issues. Special rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. January 2022.
27. Cultural Trauma and Collective Identity / J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, P. Sztompka. Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 2004. 314 p.
28. Dodonov R. The Institutionalization of the Politics of Memory. *Cxið*. 2018. № 1 (153). P. 98–102.
29. Erll A. Memory in Culture / trans. by S. B. Young. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. 209 p.
30. Fredrikzon J., Haffenden J. Towards erasure studies: Excavating the material conditions of memory and forgetting. *Memory, Mind & Media*. 2023. Vol. 2. P. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1017/mem.2023.2>
31. Guarantees of non-recurrence. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice/guarantees-non-recurrence> (date of access: 20.03.2026).
32. Horban O., Martych R. The phenomenon of historical memory in the context of the genesis of historical methodology. *Cxið*. 2020. № 5 (169). Pp. 13–17. DOI: 10.21847/1728-9343.2020.5(169).215014
33. Hoskins A. Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition. New York : Routledge, 2018. P. 24–27. 326 p.
34. Kasianov G. *Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s. Nationalities Papers*. 2024. Volume 52 , Issue 6: Special Issue on The Post-Communist Far Right. P. 1235–1254. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2023.10>
35. Kharkhun V. “Bykivnia is Extremely Important in the Search for Our Identity”: A Martyrological Landscape of Remembrance and the Problems with the Victimhood Narrative. *Nationalities Papers* 2024. Volume 52 , Issue 5. Pp. 1076–1099. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2023.55>
36. Macdonald S. *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. London : Routledge, 2013. 320 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203553336>.

37. Olzacka, Elżbieta. *The Role of Museums in Creating National Community in Wartime Ukraine. Nationalities Papers*. 2021. Volume 49, Issue 6. P. 1028–1044
DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2020.39>

38. Strategy and tactics of behaviour of subjects and objects of historical trauma / V. I. Dodonova, R. A. Dodonov, O. S. Aleksandrova, O. V. Popovich, Yu. V. Omelchenko. *Analele Universităţii din Craiova. Istorie*. 2019. Anul XXIV, № 2 (36). P. 153–164.

39. Salvioli F. Memorialization processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice : report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. A/HRC/45/45. 9 July 2020. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4545-memorialization-processes-context-serious-violations-human> (date of access: 01.04.2026).

40. Tamm M. Memory. *The Routledge Companion to Historical Theory* / ed. by C. van den Akker. London ; New York : Routledge, 2022. P. 544–557.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367821814-34>

41. Ukrainian Institute of National Memory. Our Mission. URL: <https://uinp.gov.ua/en/about/legal-principles-of-activity> (date of access: 01.04.2026).

Information about the author:

Malezhyk Dmytro Ivanovych,

PhD in History,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Kruty Heroes Military Institute of Telecommunications

and Informational Technology

45/1, Kniaziv Ostrozkykh St, Kyiv, 01011, Ukraine